

13 Ideella föreningar – civilrättsliga bestämmelser

13.1 Inledning

Ursprunget till våra ideella föreningar kan spåras ända till 1300-talet. Då bildades gillen av religiös karaktär och senare även av sällskapskaraktär. De första skråna bildades också på 1300-talet. De var hantverkskorporationer med starka offentligrättsliga drag och reglerades genom kungliga förordningar av privilegiekaraktär. Skråmedlemmarna hade monopol på att utöva sina yrken och sälja sina varor. Skråväsendets monopolställning inskränktes under 1600- och 1700-talen.

I mitten av 1800-talet upphävdes skråna och i stället bildades de första föreningarna som tillvaratog sina medlemmars yrkesintressen. Det fanns dock inte till en början lagstiftning som styrde bildandet av föreningar och verksamheten i dessa. Först 1895 kom lagen om registrerade föreningar för ekonomisk verksamhet. Därmed blev produktions- och konsumtionsföreningarnas rättsförhållanden reglerade i lag. 1911 kom den första lagen om ekonomiska föreningar. Båda lagarna gav föreningarna stor frihet att ordna sin verksamhet.

År 1846 bildades Typografföreningen i Stockholm med ändamål att bevaka typografernas intressen i förhållande till arbetsgivarna. Fram på 1880-talet blev den en fackförening i dagens mening och en mängd andra fackföreningar bildades. Samtidigt kom de första arbetsgivarorganisationerna.

Den typ av föreningar som i skatterättsligt avseende kallas allmännyttiga ideella föreningar har sitt ursprung i USA och Väst-europa. Till Sverige kom den första föreningen av denna typ 1830, Svenska Nykterhetssällskapet.

Mer betydande omfattning fick det moderna svenska föreningsväsendet i slutet av 1800-talet. Från denna tid finns begreppet "folkrörelse" som ursprungligen avsåg nykterhetsrörelsen, frikyrkorörelsen och arbetarrörelsen. Senare har tendensen varit att i detta begrepp innefatta nästan alla ideella föreningar med stor medlemsanslutning, ideellt syfte och stort inflytande i samhället. Föreningstanken var en väsentlig del även i liberalismen i mitten

av 1800-talet. Utländska organisationer tjänstgjorde som mönster vid bildandet av liknande organisationer i Sverige.

Den kraftiga utvecklingen av föreningslivet från den första ideella föreningen 1830 till dagens föreningsverige kan närmast beskrivas genom några sifferuppgifter ur SOU 1987:33. Enligt denna utredning fanns i mitten av 1980-talet ca 145 000 lokala föreningar med anknytning till någon riksorganisation. Tillsammans hade dessa föreningar ca 31 miljoner medlemmar. Antalet riksorganisationer var 577. Eftersom endast tre av fyra lokala föreningar var anslutna till en riksorganisation, fanns ytterligare ca 50 000 lokala föreningar.

Det finns ingen civilrättslig lagstiftning för de ideella föreningarna. Gemensamt för dessa är den fria och frivilliga karaktären. I motsats till vad som är fallet i många andra länder finns det få hinder för de ideella föreningarnas utveckling och verksamhet. Enligt regeringsformen (RF) har varje medborgare frihet att sammansluta sig med andra för allmänna eller enskilda syften (RF 2:1). Inskränkning i denna rätt (föreningsfriheten) kan förekomma beträffande sammanslutningar som har verksamhet av otillåten militär eller liknande natur eller innebär förföljelse av folkgrupp av viss ras, med viss hudfärg eller av visst etniskt ursprung.

En förening har stadgar, vald styrelse, protokollförda möten, demokratisk insyn åtminstone för medlemmarna samt verksamhets- och revisionsberättelser som visar hur styrelsen skött ekonomi och verksamhet. Genom detta visar en förening viss fasthet och kontinuitet i verksamheten och har därmed lättare att påverka politiker och myndigheter än en mer löst sammanfogad grupp av människor.

Stat och kommun har ingen rätt att styra föreningarna. Föreningarna deltar däremot ofta i den demokratiska, politiska styrningen av samhället genom att påverka myndigheter på olika nivåer. Ofta fungerar de som remissinstanser inför myndighetsbeslut.

Det finns två huvudtyper av föreningar: ekonomiska och ideella föreningar.